

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Досліджено феномен глобалізації, визначено етапи процесу глобалізації, доведено, що сьогодні людство знаходиться на етапі постіндустріальної глобалізації, яка вимагає нових підходів до державного управління.

Ключові слова: глобалізація, державне управління, зв'язки, відносини, вплив, суспільство, розвиток.

The phenomenon of globalization has been studied; the stages of globalization process have been determined. It has been proved that nowadays the humanity undergoes the process of post-industrial globalization, which requires new approaches to public administration.

Key words: globalization, public administration, ties, relations, influence, society, development

Однією з центральних проблем сучасної державноуправлінської науки є вивчення процесів глобалізації та їх впливу на діяльність органів влади різних рівнів. Ця тема має неабияку значущість у зв'язку з тими геополітичними, економічними та соціально-політичними змінами, які відбулися у світі за останні два десятиліття. Масштаби цих змін великі і значні. Саме тому виникає необхідність у цілісному теоретичному розгляді питань, пов'язаних з глобальними процесами сучасності та їх наслідками для країн, які знаходяться у стадії трансформації. При цьому необхідним є вивчення не суто державноуправлінських наслідків глобалізації, а узагальнення і систематизація наукових досліджень, які розглядають економічні, політичні, етнокультурні, соціальні, технологічні, інформаційні та інші аспекти глобалізації. Саме такий системний підхід дозволить дати розуміння фундаментальних основ глобалізації та її впливу на державноуправлінські відносини в Україні.

Вивченням особливостей державного управління в Україні в умовах європейської інтеграції займалися такі українські дослідники, як Ю. Ковбасюк, В. Трошинський, Ю. Сурмін, М. Білинська, В. Малащенко, В. Гошовська, В. Загорський, М. Іжа, С. Серьогін, В. Бакуменко, В. Бодров, І. Грицяк, О. Ігнатенко, В. Князев, А. Михненко, П. Надолішній, І. Розпуненко, В. Сороко, С. Телешун та ін. Між тим, питання теоретичного обґрунтування негативних і позитивних наслідків впливу процесів глобалізації на характер та зміст державного управління поки що не знайшов належного висвітлення у вітчизняній науковій літературі.

Метою статті є історико-гносеологічний аналіз сутності та особливостей процесу глобалізації та визначення його впливу на розвиток сучасного державного управління.

Як зазначається в Енциклопедії державного управління, процес глобалізації означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються навколо нас, але рішення приймаються на великій відстані від нас. Виходячи з цього відзначається, що головною ознакою глобалізації є те, що географічна відстань стає доцільністю, яка зменшується, і що територіальні межі, як, наприклад, між національними державами, стають менш важливими. При цьому глобалізація висуває на перший план як поглиблення, так і розширення політичного процесу в розумінні того, що місцеві, національні і глобальні події (або, можливо, місцеві, регіональні, національні, міжнародні і глобальні події) постійно взаємодіють [6]. Отже, завдяки глобалізації якісно змінюється процес державного управління, який відбувається в умовах “стирання кордонів” та постійних взаємодій і комунікацій між різними суб’єктами, що беруть участь у прийнятті та реалізації управлінських рішень.

Варто відзначити, що проблема розуміння глобалізації, її сутності, рушійних сил і наслідків, отримала достатню розробку в зарубіжній науковій літературі. Глибокий філософський аналіз з точки зору формування соціальних умов для виникнення феномена глобалізації зроблений у працях відомого німецького вченого, засновника теорії історичного матеріалізму, К. Маркса (1818 – 1883 рр.). Він розглядав глобалізацію як наслідок інтенсифікації взаємодії різних соціальних суб’єктів в економічній сфері. Зокрема, він підкреслював, що взаємодія – це перше, що виникає перед нами, коли ми розглядаємо рухому матерію в цілому. При цьому він критикував більш ранніх філософів за недостатню увагу, яку вони приділяли суспільній взаємодії. На його думку, “коли ми піддаємо розумовому аналізу природу чи історію людства, або нашу власну духовну діяльність, то перед нами спочатку виникає картина нескінченного сплетіння зв’язків, взаємин” [10, с. 20]. Слово “глобалізація” (у значенні “інтенсивна міжнародна торгівля”) Карл Маркс вжив в одному з листів своєму однодумцю Ф. Енгельсу (1820 – 1895 рр.) в кінці 1850-х рр. Так, зокрема, К. Маркс писав: “Тепер світовий ринок існує насправді. З виходом Каліфорнії та Японії на світовий ринок глобалізація відбулася” [1, с.192].

До речі, користуючись визначенням К. Маркса, можна констатувати, що перша хвиля глобалізації закінчилася в 1930-і рр., після того як всі розвинені країни, зокрема США та Японія, перейшли до політики жорсткого протекціонізму, що викликало різке згортання міжнародної торгівлі [16, с. 284].

Між тим, саме К. Маркс відкрив науковий дискурс про глобалізацію та її роль у розвитку світової цивілізації та суспільних відносин. І саме після К. Маркса вчені стали приділяти велику увагу соціальному та економічному розвитку в контексті впливу глобальних, загальнолюдських відносин,

уникаючи традиційних просторових рамок – держави, країни, регіону.

Так, російський філософ і вчений К. Цюлковський (1857 – 1935 рр.) у своїх наукових працях розглядав людство як єдиний організм, цілісне утворення, що має кілька стадій розвитку. Першою є ембріональна стадія – виникнення, життя і розвиток людства на Землі. Вихід у навколосезний космос, на думку К. Цюлковського, – це друга фаза еволюції людства [22].

Розвиваючи цю традицію і розглядаючи глобалізацію з точки зору екзистенціалізму, німецький філософ М. Хайдеггер (1889 – 1976 рр.) відзначає, що “для людини мислячої характерно прагнення всюди бути вдома в сукупному цілому, у всьому всесвіті. Це ціле і є наш світ – він наш дім” [20, с. 147].

Загалом, сьогодні серед учених точаться активні суперечки: одні вважають, що процес глобалізації бере початок в останній чверті ХХ ст. [3]; на думку інших, однією з передумов сучасного процесу глобалізації стали процеси, що відбувалися ще на розквіті людства між різними племенами і народами (захоплення одного народу іншим, формування і розпад імперій тощо). Низка дослідників, зокрема, нобелівський лауреат, американський економіст Л. Кляйн (1920 – 2013 рр.), стверджують, що глобалізація існувала не тільки в останні два століття, але і в інші епохи, включаючи давню історію. Підтримуючи цю думку, один найвідоміших соціологів сучасності І. Валлерстайн (1930 р.н.) говорить про те, що і в Римській імперії, і в Стародавньому Китаї в епоху античності існувала глобальна економіка, яку він назвав “світ-системою” [27, с. 16]. І. Валлерстайн розглядає глобалізацію як “соціальний процес, що завершився в XVII столітті, у зв’язку з формуванням світової системи капіталізму, що поширилася на всю землю”. Ця сучасна світова система капіталізму, на думку І. Валлерстайна, з’явилася у зв’язку з кризою феодалізму, збільшенням технологічних інновацій і розростанням загальносвітової торговельної системи. “Відтоді, як світова система підтримала особливості розвитку Європи, глобалізація, яка не має конкретної матеріальної форми, стала феноменом” [28]. Схожої думки дотримується і російський учений Ю. Яковець (1929 р.н.), який вважає, що процес глобалізації не є новим, “хоч і тисячі років тому локальні культури і цивілізації виникали, здавалося б, ізольовано, численні ниточки культурних, торгово-економічних зв’язків між ними століття за століттями зміцнювалися і примножувалися, охоплюючи населену частину земної кулі від півночі до екватора. Це дає всі підстави говорити про історичний процес розвитку людства в цілому, зміну світових цивілізацій” [23, с. 12].

Активне вивчення сутності та наслідків нової стадії глобалізації, що за ознаками деяких дослідників почалася після Другої світової війни [5; 12; 13], почалося в 1970-х рр. Старт цьому процесу надала розроблена в 1972 р. американськими науковцями Дон. Медоуз (1941 р.н.), Ден. Медоуз (1942 р.н.) і Й. Рандерсом (1945 р.н.) для Римського клубу доповідь під назвою “Межі зростання”, яка стала одним з перших досліджень на тему вивчення

глобальних проблем людства [11]. У цій доповіді достатньо переконливо показувалася помилковість глибоко вкоріненого в сучасній цивілізації прагнення до зростання, в першу чергу, до розширення промислового виробництва. При цьому, використовуючи комп'ютерне моделювання, закріплювалася думка про необхідність припинення зростання населення Землі та матеріальних благ, які виробляються. Також у ній йшлося про широмасштабність глобальних проблем у сучасному світі, що викликає необхідність спільними зусиллями світового співтовариства під керівництвом світового уряду почати роботу щодо їх вирішення. Доповідь викликала запеклі суперечки і вельми неоднозначну реакцію в науковому середовищі.

У 1974 р. американець М. Месарович (1928 р.н.) і німець Е. Пестель (1914 – 1988 рр.), узагальнивши результати прогонів авторів першої доповіді, представили Римському клубу другу доповідь під назвою “Людство на роздоріжжі”, що у відповідь на критику ідеї “нульового зростання” запропонували концепцію “органічного зростання”, згідно з якою кожен регіон світу має виконувати свою особливу функцію, подібно клітці живого організму. Органічний розвиток, як зазначали М. Месарович і Е. Пестель, – це системний і взаємозалежний розвиток, коли жодна підсистема не може змінюватися на шкоду іншій, і прогрес в одній з них можливий тільки за умови прогресивних процесів в інших [4]. Але це і багатоаспектний розвиток, за якого кожна підсистема змінюється по-різному і характер зміни з часом стає іншим. Щоб забезпечити несуперечливість світу, цілі його розвитку, як відзначали М. Месарович і Е. Пестель, повинні бути гармонійно скоординовані. “Вирішення кризових ситуацій залежатиме від того, який з двох шляхів – недиференційоване зростання, що неминуче веде до катастрофи, або органічне зростання і розвиток обере людство” [25]. Концепція “органічного зростання” була цілком прийнята Римським клубом і до цих пір залишається однією з основних ідей, що відстоюються багатьма його членами.

Згодом, у 1977 р., Президент Римського клубу А. Печчеї (1908 – 1984 рр.) у роботі “Людські якості”, продовжуючи обговорення теми розвитку людства і проблем, що перед ним стоять, виклав основи своєї теорії “постіндустріальної економіки”, що, зокрема, полягає в необхідності стримання зростання кількості населення землі, відходу від політики “необмеженого споживання”, формування нових культурних цінностей, розвитку науки з метою збереження ресурсів планети [14].

Доповіді клубу викликали серйозні суперечки і змусили наукову думку активізувати свої дослідження глобальних проблем. У 1980-і рр. вийшла низка робіт, присвячених цій темі. Відзначимо, що серед сучасників наукової дискусії, вперше термін “глобалізація” було використано в 1982 р. британським соціологом р. Робертсоном (1938 р.н.), який дав йому наукове обґрунтування, зазначивши, що глобалізація – це процес всезростаючого впливу на соціальну дійсність окремих країн різних факторів міжнародного

значення: економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну тощо [26]. Вивчаючи структуру глобалізації, р. Робертсон зазначав, що “аналітично глобалізація включає в себе серію динамічних відносин між суспільством, особистостями, міжнародною системою і людством. Емпірично глобалізація є з'єднанням різних форм життя” [Там же]. Одним з перших р. Робертсон указав на значну роль глобалізації в розвитку суспільства, і пов'язав тенденції глобалізації з модернізацією та інформатизацією.

Величезний вплив на наукову та політичну думку щодо глобальних процесів зробили події у світі кін.1980-х – поч.1990-х рр. Падіння Берлінської стіни, об'єднання Німеччини, утворення Євросоюзу, розпад СРСР сильно змінили геополітичну карту світу.

Під впливом цих подій у 1989 р. виходить стаття американського філософа Ф. Фукуями (1952 р.н.) “Кінець історії”, в якій автор в апологетичному дусі звеличує нову стадію глобалізацію, засновану на ідеології лібералізму і демократії. У 1992 р. Ф. Фукуяма видав книгу “Кінець історії і остання людина”, в якій проголосив, що поширення ліберальних демократій у всьому світі може свідчити про кінцеву точку соціокультурної еволюції людства і стати остаточною формою людського урядування [19]. Сучасний етап глобалізації Ф. Фукуяма розглядав як остаточний і безповоротний тріумф лібералізму і демократії в усьому світі. Перемога лібералізму, що просувається Сполученими Штатами, як зазначав Ф. Фукуяма, неминуча, бо несе в собі виняткове благо, прогрес і процвітання всьому людству. При цьому Ф. Фукуяма виділяє декілька основних принципів нового світового порядку:

– переконання, що характер внутрішнього режиму кожної країни впливає на її зовнішню політику – і вже тому не може не бути предметом інтересу і тиску з боку ліберально демократичних суспільств;

– скептицизм відносно як легітимності, так і ефективності механізмів міжнародного права і міжнародних інституцій у справі забезпечення безпеки і справедливості.

– упевненість у тому, що економічна та військова міць розвинених західних країн, зокрема США, повинна використовуватися в політичних цілях, для вирішення завдань соціального характеру [18].

На початку і першій половині 1990-х рр. багато зарубіжних політологів, економістів, футурологів, перебуваючи під впливом ідей Ф. Фукуями, розглядали процес глобалізації як виключно позитивне явище, яке, хоча і має низку негативних рис, але надає людству величезні можливості і блага. Глобалізація представлялася, в першу чергу, як небачена за всю історію людства технологічна революція, здатна радикально перетворити життя людей. Так, зокрема, французький політик і футуролог Жак Атталі (1943 р.н.) вітав розвиток технологій у сфері комунікацій, зв'язку, освоєння космосу, створення Інтернету, які, на його думку, ведуть до розчинення державних, економічних і національно-етнічних кордонів і глобальної космополітизації людства, яке буде управлятися єдиним світовим урядом [24].

У 1990-х рр. на підтримку ідей глобалізації висловлюється і американський політолог З. Бжезінський (1928 р.н.). У своїх роботах він прагне обґрунтувати необхідність американського панування в усьому світі. США, на думку З. Бжезінського, є еталоном наслідування і прикладом для всього світу у всьому: науці, економіці, демократії і культури, саме тому вони повинні взяти весь світ під своє управління [2].

Зазначені ідеї підкріплювалися в межах низки економічних теорій. Так, зокрема, в межах теорії неолібералізму, теоретичні засади якої були сформовані працями американців Р. Манделла (1932 р.н.) і М. Флемінга (1911 – 1976 рр.), стверджувалося, що основою глобалізації виступають як об'єктивні фактори (неухильний прогрес продуктивних сил), так і низка суб'єктивних факторів і сил. Провідна ідея глобалізації, на їх думку, полягає в повсюдному і неконтрольованому поширенні вільного ринку як екстенсивно – у міжнародному масштабі, так і інтенсивно – на всі сфери життя суспільства [9, с. 456–470].

Між тим, після низки криз, зокрема, світової фінансової, яка відбулася в 1997-1998 рр., а також під час підбиття підсумків ліберальних реформ, що проводилися в багатьох країнах у 1990-і рр., у політичних і наукових колах все більше збільшувалися критичні оцінки процесів глобалізації. Такі американські економісти, як лауреати Нобелівської премії Дж. Стігліц (1943 р.н.) і П. Кругман (1953 р.н.), що спочатку підтримували неоліберальну глобалізацію на початку 1990-х рр., почали переосмислювати свої первинні погляди. Вони почали схилитися до думки, що глобалізація стає абсолютно некерованою і небезпечною, і якщо вона надалі буде розвиватися зовсім безконтрольно, то принесе людству набагато більше шкоди, ніж користі.

Так, зокрема, Дж. Стігліц у своїй роботі “Глобалізація: тривожні тенденції” [17], визначаючи глобалізацію як усунення бар'єрів на шляху вільної торгівлі та щільну інтеграцію національних економік, підкреслював, що діяльність Міжнародного валютного фонду (МВФ), який розробляє світову макроекономічну політику, посилює глобальну нестабільність, сприяючи збільшенню рівня безробіття і корупції, загостренню екологічних проблем, розпаду сталих соціальних структур, утиску інтересів споживачів, зростанню насильства і загостренню етнічних конфліктів. Умови, які нав'язують у МВФ країнам, які розвиваються, тільки підвищують ймовірність повернення кредиту, але не забезпечують економічне зростання. При цьому кредит часто використовується як політичний інструмент, що підриває національний суверенітет і здатність уряду країни приймати самостійні рішення.

Сучасний період глобалізації Дж. Стігліц характеризує як нову форму колоніалізму, похідну від експансіонізму США, що виник у роки холодної війни.

На думку Дж. Стігліца, глобалізація принесла користь лише тим країнам, які прийняли її на своїх власних умовах та обмежили її вплив на свою економіку та соціальну сферу. На прикладах Китаю, Південної Кореї, Тайваню Дж.Стігліц доводить, що економічна політика повинна бути спрямована на вирішення

соціальних проблем, а більша рівність доходів реально сприяє сталому економічному зростанню. “Ринковий фундаменталізм, пише Дж. Стігліц, – це не більше, ніж особисті погляди деяких економістів. Єдиної універсальної ринкової моделі, на його думку, не існує” [17, с. 256]. Особливості партнерства держави та ринкового механізму визначає рівень економічного та політичного розвитку кожної країни, а також програма уряду. Неконтрольований ринковий механізм, зауважує Дж. Стігліц, породжує недовироблення у сфері фундаментальних досліджень і перевиробництво забруднень.

Стурбованість Дж. Стігліца також викликає вплив глобалізації на демократію, оскільки глобалізація часто замінює стару диктатуру національних еліт на нову диктатуру міжнародного фінансового капіталу [17, с. 238]. Країни повинні, – як підкреслював Дж. Стігліц, – будувати свою внутрішню та зовнішню політику шляхом внутрішніх політичних дискусій, а не під тиском міжнародних інститутів. У той же час науковець визнавав, що є сфери, де потрібні глобальні колективні дії, і для цього важливими є системи глобального управління [17, с. 258–260].

П. Кругман, у свою чергу, піддав критиці вільний рух капіталів, що стає наслідком глобалізації. В якості прикладу він навіть Тайланд, економіка якого з 1985 по 1995 рр. зростала в середньому на 9 % на рік. У травні 1997 р. курс тайського бата був “збитий” масивними спекулятивними атаками. Через вилучення великих сум готівкою стався обвал національної валюти, який спровокував втрату фінансистами довіри до Південно-Східної Азії в цілому. У результаті фінансисти почали вилучати з обігу свої гроші у великих сумах, приводячи ситуацію до сумнозвісної фінансової кризи. Єдиною країною в регіоні, яка пережила цей занепад, була Малайзія, яка не перебувала під контролем програми структурної перебудови МВФ і поставила обмеження на вивіз капіталів з країни, у результаті чого спекулянти не могли впливати на її фінансовий ринок. Інші країни залишили свої економіки відкритими, отже, не змогли нічого зробити, коли спекулянти почали вилучати свій капітал [8]. Таким чином, як доводить П. Кругман, саме глобалізація спровокувала неабияку світову фінансову кризу. “До тих пір, поки рух капіталу буде вільним, країни будуть уразливі до неконтрольованих спекулятивних атак, і політики будуть змушені грати в ігри, побудовані на довірі. Отже, ми підходимо до питання про те, чи дійсно ми повинні допускати вільний рух капіталів” [7].

Ше однією ваговою проблемою, на яку звертає увагу ціла низка дослідників, пов’язана з релятивізацією (отриманням умовного характеру) національної держави як суб’єкта правової регуляції, формуванням у процесі глобалізації наднаціональних і позатериторіальних структур державного регулювання і управління [15; 21]. Вони зазначають, що в результаті цих процесів розмивається ідентифікаційна межа між “своїми” і “чужими” (загальнолюдськими) нормами і правилами, що підриває легітимність існуючої правової системи і влади. З іншого боку, через формальну

прозорість державних кордонів і зростання взаємовпливу зростає позитивний вплив глобального оточення на дотримання політико-правових норм у межах окремих національних держав.

Таким чином, в умовах нової хвилі глобалізації, що почалася на початку 1990-х рр., поширення отримали дві тенденції. Перша, пов'язана з актуалізацією низки глобальних проблем (фінансових, екологічних, соціальних тощо), вирішення яких потребує спільних зусиль багатьох країн. Друга – необхідність кожної країни поставити свої бар'єри на шляху міжнародних фінансових спекулянтів, інститутів тощо для забезпечення незалежності та сталого соціально-економічного розвитку своєї країни.

Більшість сучасних дослідників під глобалізацією розуміють суперечливі процеси розвитку світової економіки, пов'язані з формуванням світових ринків, зростанням взаємозв'язку і взаємозалежності національних і світового господарства. Разом з цим, останнім часом глобалізація також розглядається також як процес зростаючого впливу інших неекономічних факторів міжнародного значення (наприклад, політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну тощо). Передумовою появи феномена глобалізації стала інтенсифікація торгових відносин, розширення наукового і технічного знання, розвиток транспорту і комунікацій.

Узагальнення результатів існуючих наукових досліджень виділяється декілька стадій глобалізації.

1. Протоглобалізація – до середини XVII ст, для якої характерна постійна інтенсифікація зв'язків (військових, торгових тощо) між різними країнами та цивілізаціями.

2. Ранньокapіталістична глобалізація (сер. XVII ст. – сер. XIX ст.), пов'язана із інтенсифікацією процесів промислового виробництва.

3. Індустріальна глобалізація (сер. XIX ст. – сер. XX ст), для якої характерним стало екстенсивне зростання економіки, ведення низки війн за сфери впливу.

4. Глобалізація епохи “холодної війни” (сер. XX ст. – поч. 1990-х рр.), особливістю якої стало формування нової “картини світу” з двома головними полюсами (США і СРСР) і політико-економічними системами, які сформувалися навколо них.

5. Постіндустріальна глобалізація (1990-і рр. – до сьогодні), характерними особливостями якої розмиття національних кордонів, збільшення впливу міжнародних інститутів, інтенсивний розвиток інформаційних технологій і комунікацій.

Поряд з низкою позитивних наслідків, зокрема появою вільної світової торгівлі та ринку, збільшенню доступів до інформації та можливостей пересування, постіндустріальна глобалізація призвела до збільшення залежності багатьох країн від світової економічної кон'юнктури, дій фінансових спекулянтів та зростанню втручання міжнародних інститутів у внутрішню політику незалежних країн. З посиленням даного комплексу

негативних процесів постає питання про управління і контроль, раціоналізацію впливу глобалізаційних процесів на національну економіку, культуру, соціальну, політичну та інформаційні сфери.

Як наслідок глобалізаційних процесів, у сучасних умовах йде процес політико-правової та наукової концептуалізації нових моделей державного управління, що будуть ефективними на новій стадії глобалізації. Однією з таких моделей є мережеве управління, згідно з якою зусилля державної влади повинні спрямовуватися на координацію дій різних значущих інституційних суб'єктів соціально-економічного та політичного процесу, між якими постійно відбувається динамічний розподіл обов'язків і здійснюється взаємний вплив за допомогою створення гібридних і рухомих мереж, в яких поєднуються державні, недержавні, національні та глобальні елементи. Більш докладно нові моделі державного управління, що доцільно застосувати в умовах постіндустріальної глобалізації, будуть розглянуті у подальших дослідженнях.

Література:

1. *Аттали Ж.* Карл Маркс: Мировой дух / Ж. Аттали. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 406 с.

2. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З. Бжезинский ; пер. О. Ю. Уральской. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 216 с.

3. *Войтович Р.* Історичні та теоретико-методологічні передумови виникнення сучасних процесів глобалізації / Р. Войтович // Вісник Національної академії державного управління при президенті України, 2003. – № 3. – С. 557–568.

4. *Гвишиани Д. М.* Римский клуб: история создания, избранные доклады и выступления, официальные материалы / Д. М. Гвишиани. – М. : УРСС, 1997. – 377 с.

5. *Горелов А. А.* Глобализация как объективная тенденция мирового развития / А. А. Горелов // Век глобализации. – 2009. – № 1. – С. 12–14.

6. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (гол.) та ін. – К. : НАДУ, 2011. –

Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співгол.) та ін. – 764 с.

7. *Кругман П.* Возвращение Великой депрессии / П. Кругман. – М. : Эксмо. – 2009. – 336 с.

8. *Кругман П.* Международная экономика. 5-е изд. / П. Кругман, М. Обстфельд. – СПб. : Питер, 2004. – 832 с.

9. Макроэкономика / [М. К. Бункина, А. М. Семенов, В. А. Семенов]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Дело и Сервис, 2000. – 512 с.

10. *Маркс К.* Тезисы о Фейербахе / К. Маркс. – Т. 3. – М. : Политиздат,

1950. – 544 с.

11 *Медоуз Д. Х.* Пределы роста / [Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рандерс]. – М. : Прогресс, 1994. – 314 с.

12. *Оболенский В. П.* Глобализация мировой экономики : Проблемы и риски российского предпринимательства / В. П. Оболенский, В. А. Поспелов. – М. : Наука, 2001. – 215 с.

13. *Отюцкий Г. П.* Миропорядок и мировоззрение в системе мироустройства XXI: Итоги научного исследования / Г. П. Отюцкий // Безопасность Евразии. – 2008. – № 2. – С. 53–68.

14. *Печчеи А.* Человеческие качества : пер. с англ. / А. Печчеи ; общ. ред. и вступ. ст. Д. М. Гвишиани. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1980. – 301 с.

15. Права человека и процессы глобализации современного мира / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : НОРМА, 2005. – 464 с.

16. *Согрин В. В.* Исторический опыт США / В. В. Согрин. – М. : Ин-т всеобщ. ист. РАН, 2010. – 584 с.

17. *Стиглиц Дж.* Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Стиглиц ; пер. с англ. Г. Г. Пирогова. – М. : Нац. общест.-науч. фонд, 2003. – 304 с.

18. *Фукуяма Ф.* Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2007. – 288 с.

19. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма / пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 584 с.

20. *Хайдеггер М.* Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер ; сост., пер. с нем. и комм. В. В. Бибихина. – М. : Республика, 1993. – 447 с.

21. *Челенн Р.* Государство как форма жизни / Р. Челенн. – М. : РОССПЭН, 2008. – 319 с.

22. *Циолковский К. Э.* Космическая философия / К. Э. Циолковский. – М. : Сфера, 2004. – 488 с.

23. *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : Экономика, 2001. – 346 с.

24. *Attali J.* Millennium: winners and losers in the coming world order / J. Attali. – New York : Random House, 1991. – 132 с.

25. *Mesarovic M.* Mankind at the Turning Point / M. Mesarovic and E. Pestel // The Second Report to the Club of Rome. – N.Y. : E. P. Dutton and Co. Inc., 1976. – 208 с.

26. *Robertson R.* Globalization: Social Theory and Global culture / R. Robertson. – London : Sage, 1982. – 238 p.

27. *Wallerstein I.* The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. – New York, 1974. – 361 p.

28. *Wallerstein I.* The Rise and Future Demise of the of the World-Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. Comparative Studies in Society and History / I. Wallerstein. – N.Y. : Academic Press, 1974. – 125 p.

Надійшла до редколегії 11.02.2014 р.